

vrienden in Japan. Daarnaast correspondeerde hij met familie in de Republiek over particuliere zaken, waaronder veel over zijn wetenschappelijke belangen, zoals het in druk laten verschijnen van zijn geschriften. Hoewel Titsingh het in Bengalen niet echt leuk vond, danken we aan zijn plaatsing daar de informatie over zijn Japanse hobby. Was hij in Japan gebleven dan had hij niet hoeven schrijven met zijn Japanse informanten. De brieven beginnen met zijn plaatsing in Chinsurah; 106 stammen er uit deze tijd. Na 1792 was hij raad-extraordinaris te Batavia, ging in 1794-1795 als ambassadeur naar het keizerlijk hof in Peking en repatrieerde daarna. Napoleontisch Europa kende niet het klimaat waarin drukkers het risico namen van wetenschappelijke uitgaven. Zo slaagde Titsingh er niet in zijn geschriften gedrukt te krijgen. Hij was zelf wat onrustig; dat bevordert het afwerken van wetenschappelijke verhandelingen niet. Hij woonde in Londen en Bath, reisde veel tussen Amsterdam en Parijs, vestigde zich tenslotte in de laatste stad, waar hij op 2 februari 1812 eenzaam stierf. De Franse staat nam zijn nalatenschap, die bedoeld was voor het British Museum, in beslag; daarna raakte zij verspreid onder andere via veilingen.

Met vasthoudendheid heeft Lequin de overblijfselen van Titsinghs nalatenschap opgespeurd. Zo kon hij in dit eerste deel van diens particuliere correspondentie de volgende bestanden opnemen: 113 copieën van brieven van Titsingh in de British Library; 50 brieven aan Titsingh in de Kyoto University Library; 20 brieven verspreid over het ARA, de KB, beide in Den Haag, het Rijksarchief Noord-Holland te Haarlem en de Bibliothèque Municipale te Lille; brieven uit de collectie Hendrik Albert Schultens in de UB Leiden en nog enige andere kleine fondsen. Bovendien deed Lequin een ontdekking: 70 brieven van en enige aan Titsingh in de Archives d'Outre-Mer te Aix-en-Provence. Deze zijn inmiddels verschenen in deel II. Deel III zal de noten bij de delen I en II bevatten plus een cumulatieve index.

Dit brengt me op een milde kritiek op de uitgave. Het is jammer dat de drie delen niet tegelijk verschijnen; nu zitten wij al enige tijd met een deel zonder dat de noten beschikbaar zijn. Bovendien zal de lezer die de noten niet kan missen, twee boeken naast elkaar moeten gebruiken. Het Centrum voor Japanologie en Koreanistiek van de Leidse universiteit heeft er goed aan gedaan het Titsingh project te entameren. Lequin gaf daar de stoot toe. Er worden nog meer publikaties uit Titsinghs nalatenschap in het vooruitzicht gesteld. Moge het hoge gehalte door Lequin gesteld gehandhaafd blijven.

H. K. s'Jacob

A. M. Elias, P. C. M. Schölvinc, met medewerking van H. Boels, *Volksrepresentanten en wetgevers. De politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810* (Amsterdam: Van Soeren & Co., 1991, 332 blz., f69,50, ISBN 90 6881 018 9).

De leden van de Eerste Nationale Vergadering waren merendeels 'middle-class, middle-aged and middling of opinion' schreef Simon Schama in 1977 in zijn *Patriots and liberators* (246) om vervolgens anderhalve bladzijde lang uit te weiden over de samenstelling van Nederlands eerste echte volksvertegenwoordiging. Hij deed dat deels beredeneerd en deels op grond van impressies, want een publikatie die hem dienaangaande harde feiten kon verschaffen, ontbrak op dat moment. Inmiddels is een dergelijk werk wel voorhanden: na zo'n vijftien jaar onderzoek publiceerden medewerkers van de afdeling Oud-Vaderlands Recht van de Leidse universiteit de door hen verzamelde biografische gegevens over de 'parlementariërs' uit de Bataafs-Franse tijd.

Gezien de toenemende belangstelling voor deze periode werd naar de resultaten van dit onderzoek reikhalzend uitgezien. Maar helaas, het lange wachten wordt niet beloond. Wie

rekende op een standaardwerk naar het voorbeeld van de in de Britse *History of Parliament* verschenen delen komt bedrogen uit. De opzet is weliswaar gelijk, maar de uitwerking verschilt beduidend. Het boek van de Leidse juristen bevat de biografische gegevens van de 382 personen die tussen 1 maart 1796 en 27 juli 1810 zitting hadden in een of meer van de negen, elkaar opvolgende, nationale wetgevende colleges. Van elk van hen wordt eerst op gestandaardiseerde wijze vermeld wie zijn familieleden waren, wat en waar hij studeerde en van welke 'parlementen' hij lid was. Daarna volgt in de vorm van een beknopte tekst een overzicht van de maatschappelijke en politieke carrière van de betrokkene. Indien mogelijk is ook steeds een portret van de volksvertegenwoordiger in kwestie afgebeeld. Steekt dit biografische gedeelte al schril af bij de kundige en gedegen manier waarop in de *History of Parliament* de levens van zelfs de meest onbetekenende *back-benchers* worden beschreven, de institutioneel-historische inleiding kan de vergelijking met de Britse tegenhanger helemaal niet doorstaan: vijf schamele bladzijden met handboek-informatie tegenover doorwrochte en inzichtelijke *introductory surveys*, die in veel gevallen een afzonderlijk boekdeel omvatten.

De gekozen onderzoeksperiode roept vragen op. Waarom hebben de onderzoekers zich beperkt tot een tijdvak dat wordt begrensd door het bijeenkomen van de Eerste Nationale Vergadering enerzijds en de val van het Koninkrijk Holland anderzijds? De Bataafs-Franse tijd begon toch in januari 1795 en eindigde in november 1813? Waarom zijn derhalve niet de 91 nieuwe afgevaardigden die na de komst der Fransen zitting namen in de oude Staten-Generaal opgenomen, alsmede de 30 'Nederlanders' die gedurende de inlijving bij Napoleons keizerrijk deel uitmaakten van de *sénat* en het *corps législatif* te Parijs? Aangezien 44 van hen ook in de tussenliggende jaren 'parlementair' actief waren, zou deze meer voor de hand liggende afbakening in de tijd het bestand met slechts 77 personen hebben uitgebreid.

Kennelijk waren Elias en Schölvincq zich van het arbitraire karakter van de door hen gekozen cesuren bewust, want in de bijlagen die het boek besluiten, worden niet alleen de namen weergegeven van de leden van de onderzochte wetgevende colleges, maar eveneens die van de genoemde *sénateurs* en *législateurs* uit de jaren 1810-1813. Onbegrijpelijk is echter weer waarom in diezelfde bijlagen wel een naamlijst is opgenomen van de 474 (verschenen) leden van de Vergadering van Notabelen die op 29 maart 1814 de nieuwe grondwet moesten goedkeuren, terwijl de namen van de 'revolutionaire' gedeputeerden ter Generaliteitsvergadering uit de periode januari 1795 tot en met februari 1796 ontbreken. Wat deze laatste betreft, is dat misschien maar goed ook, want uit de biografieën blijkt dat Elias en Schölvincq zich voor deze gedeputeerden hebben gebaseerd op de notoir onbetrouwbare naamlijst van F. de Josselin de Jong in het *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, VI (1952) 111-133.

Met zoveel en zoveelsoortige, keurig gerubriceerde biografische gegevens onder handbereik wekt het bevreemding dat de onderzoekers zich niet, zoals in de *introductory surveys* van de *History of Parliament*, aan een analyse van de bijeengebrachte gegevens hebben gewaagd. Zelfs de meest simpele tellingen — maatschappelijke achtergrond, geografische herkomst, godsdienst, beroepen en functies, leeftijd bij zittingnemen, 'parlementaire' ervaring etc. — hebben zij niet verricht. Naar de reden kunnen wij slechts gissen, maar al lezend in de biografieën bespeurt men iets van onzekerheid, iets van onvermogen ook om, ondanks alle inspanningen, voldoende greep te krijgen op de duizelingwekkende diversiteit en complexiteit van de 382 onderzochte levens. De hierboven geuite kritiek ten aanzien van de tijdsafbakening en de summiere institutioneel-historische inleiding wijst eveneens in deze richting. Zou, ten slotte, onvoldoende vertrouwdheid met de materie ook de oorzaak kunnen zijn van twee iconografische blunders die dit boek bevat? Bij de biografie van Nanning van Foreest (86) zien wij

namelijk een in tabbaard en baret gehulde, zestiende-eeuwse naamgenoot afgebeeld, en bij de persoonsgegevens van Abraham Gevers (89) ontwaren wij, tussen al die stoere mannenkoppen, plotseling het konterfeitsel van een ... onbekende dame!

A. J. C. M. Gabriëls

P. R. Priester, *De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910. Een kwalitatieve en kwantitatieve analyse* (Dissertatie Wageningen 1991; AAG-Bijdragen XXXI; *Historiae Agriculturae* XXIV; Groningen: Nederlands agronomisch-historisch instituut, Wageningen: Afdeling agrarische geschiedenis Landbouwniversiteit, 1991, 639 blz., f55,-).

De spectaculaire veranderingen in de Groningse landbouw gedurende de negentiende eeuw trokken al vaak de aandacht van agronomen en historici. De verschillen in tempo en richting van de landbouwproductie tussen Groningen en het in fysisch-geografisch opzicht vergelijkbare Friesland waren opmerkelijk. De toename van de bruto productie was in Groningen tussen 1810 en 1880 tweemaal zo groot als in Friesland. In tegenstelling tot de Friezen zegden de Groningers de veeteelt vaarwel en gingen zich toeleggen op de verbouw van granen. De feiten zijn onomstreden, de verklaringen wisselden sterk. Slechts over één aspect bestaat overeenstemming: bodemkundige omstandigheden kunnen onmogelijk de oorzaak zijn geweest van de bijzondere ontwikkeling van de Groningse landbouw. Er moet worden gedacht aan een verschil in bedrijfseconomische uitgangspunten, dan wel aan een verschil in mentaliteit. In de nu zo langzamerhand een halve eeuw durende discussie ging de voorkeur afwisselend uit naar economische verklaringsmodellen of naar sociale theorieën.

De eerste moderne wetenschapper die zich met de kwestie in liet, E. W. Hofstee, zag geheel af van economische verklaringen. Voor hem ging het om een uniek fenomeen, ingegeven door de nonnen en waarden van de Groningse landbouwers als sociale groep. Eind achttiende eeuw kwamen de Groningse landbouwers onder invloed van het zogenaamde moderne cultuurpatroon; er ontstond een *reference group*: de akkerbouwers werden voor de overige grondgebruikers een voorbeeld om na te volgen. Essentie van het moderne cultuurpatroon was de openheid voor verandering: de Groningse boeren lieten zich bij de inrichting van hun bedrijf niet langer door tradities leiden.

De verklaringen van Hofstee hebben geleid tot een omstandige discussie, waarbij een scala aan macro-economische theorieën ten tonele is gevoerd om de waarde van economisch georiënteerde verklaringen te benadrukken. Sinds kort wordt ook gepleit voor de introductie van economisch-historische verklaringen, omdat wel vast staat dat de landbouw in het verleden nooit perioden heeft gekend van onveranderlijkheid.

Priester koos voor een derde weg. Voor hem is het landbouwbedrijf een ontmoetingspunt van markten. Kosten- en opbrengstfactoren zijn eraan onderworpen. De boer maakt rationele keuzes uit het aanbod van goederen en diensten en de vraag naar zijn producten. Een bedrijfseconomische analyse is zijns inziens het meest op zijn plaats. Daarbij houdt hij rekening met de gecompliceerde wijze, waarop de boer zijn productie afzet: een deel consumeert hij zelf, een ander deel gaat op aan interne leveranties ten behoeve van de instandhouding van de veestapel, de meerrest wordt verkocht. Naarmate het laatste part groeit, wordt de economische positie van de boer sterker. Hij kan dit doel bereiken door de input-factoren rationeler in te zetten of—om het anders te zeggen—door zijn bedrijfsvoering te intensiveren.

De auteur heeft zijn probleem uitermate nauwgezet bestudeerd. Hij haalde een stortvloed van goeddeels onbekende kwantitatieve en kwalitatieve bronnen boven water, benutte diverse